

szetről szóló elméleteket. Strauss-kommentárjában a modern, Strauss képviselte zene-démonikus hatásáról beszél: „annyi bizonyos — hirdeti —, hogy Strauss fantáziájának működése akár egészségesnek, akár betegnek nevezzék, föltétlenül érdekel bennünket”. Ugyanilyen nyílt és előítélet nélküli, amikor a modern, szecessziós magyar zenéről van szó. Weiner Leót és Bartók Bélát szinte első jelentkezésüktől kezdve gondosan kíséri, és jellemző, hogy Bartókban a „démonit”, Weiner zenéjében a modern magyar szecessziós muzsika megvalósítóját tiszteli, minthogy ez a muzsika áll esztétikájához a legközelebb. Weinerről szólva írta: „Megérezte, hogy a magyar muzsika ornamentális elemei mennyire faraghatók és alakíthatók, ha szélesen folyó szonátaformában akarunk velük dolgozni...” Szinte természetszerű, hogy maga Csáth is eljut a népdal problémájához, és nemcsak Bartók és Kodály oly nagy jelentőségű teljesítményét dicséri a magyar népdal zenei „lelkének” transzponálásában, hanem maga is próbálkozik népdalátírással — bevallva egyúttal sikertelenségét is. Bartók-méltatásainak a mélyén a kétfajta, de egy forrásból táplálkozó indítást nem nehéz tetten érni nála: Bartók nagyságát zenéjének „démoni” hangjai meghallása révén a magyar népzene „faji” sajátosságainak átmentésében jelöli meg.

A „démoni” Bartók, akit Ady rokonának tart „fantáziabirodalmuk” sok egyező vonása alapján, érthetően éppen Csáth Gézában találja meg első nagy jelentőségű és értő méltatóját. Bartók zenéjének „leírásában” úttörő érdemei kétségtelenek. „Hangzásban csupa izgalom — írta Bartókról. Új, sohasem hallott hangszínek, vad erőszakos ritmusok, amelyeknek lüktetése Petőfi hetvenkedő harsány poémáira emlékeztet. Mint hangsorokból álló tüzes rakéták röppennek szerte a zenekarból az új, intím és merész ötletek. Különös hangulatvilágban érezzük magunkat...”

Csáth Géza zenei írásainak végkövetkeztetései tehát sokkal szélesebb körűek, minthogy pusztán csak zenei-zenetörténeti szempontból bírnának jelentőséggel. Ha a modern magyar művészetek kérdéseit akarja szemügyre venni valaki, Csáth nézeteit meg nem kerülheti: ő volt az az esztétikus, aki a zene ürügyén le tudta vonni a modern művészetek kínálta végkövetkeztetések legtöbbszörét, és a magyar szecesszió művészeteteoretikusaként kitapintható rendszerré tudta azokat építeni.

A magyar esztétikai közgondolkodás történetében ezért kell külön helyet biztosítani számára. (*Zeneműkiadó, 1971.*)

BORI IMRE

LEHET-E KORUNK SZELLEMILEG IGÉNYES?

Egy idő óta ízlésünk, műveltségünk és művelődésünk helyzetét a legkülönbözőbb módon igyekszünk felmérni. Nem véletlen, hogy — más-más megközelítésből — publicisták, szociológusok s esztétikusok különös érdeklődéssel tanulmányozzák a modern giccs természetrajzát, növekvő befolyását az emberek szellemi és gyakorlati tevékenységére. *A giccsel kapcsolatosan okkal beszélhetünk szellemi légkörünk aggasztóan nagyarányú szennyeződéséről.* Ez a folyamat bizonyos értelemben veszélyesebb a valóságos légköri szennyeződésnél, mert nem kizárólag a nagyvárosokban élő emberek lelki-tudati épségét károsíthatja, hanem — a modern kommunikációs eszközök révén — társadalmunk minden rétegét érinti, befolyásolja. Ennek a jelei nemcsak a selejtművészet tömeges fogyasztásában ismerhetők fel, a mindennapi magatartás és gondolkodás is egyre több giccses elemtől deformálódik. A tudományos kutatás figyelme e jelenségek iránt tehát nagyon is időszzerűnek és indokoltnak tekinthető.

Ennek a helyzetfelmérő kritikai munkának egyik legszínvonalasabb vállalkozása *Hermann István A giccs* című könyve. Már a téma révén érdekes olvasmánynak ígérkezik, mert vajon kit ne érdekelne, hogy naponta igényeit vagy kényszerűen fogyasztott „szellemi eledelünk”-ben mi a giccses s tulajdonképpen miért is az.

‘Am Hermann művében az igazi figyelmet nem elsősorban ez tartja ébren, hanem a giccs egységes filozófiai-esztétikai szempontú megvilágítása. Hermann a totalitásba állítva ábrázolja a giccs természetrajzát; genezisének érdekében történelmi előzményeket tár fel, jelenlegi aktivitását pedig az élet legkülönbözőbb szféráiban követi nyomon.

Az olvasóban felmerül az a kérdés, hogy voltaképpen kiknek is íródott ez a könyv? A giccsfogyasztó sokaságnak? Nem valószínű, hogy nekivágnak nagy igyekezettel járhatóvá tett gondolati emelkedőinek. Nem a giccs iránt érdeklődők, hanem a giccs esztétikai problémáin is gondolkodók olvassák majd elsősorban Hermann tanulmányát. Jóllehet a téma a giccs, de bölcséleti szinten tárgyalva. Kritikusokhoz és népművelőkhöz szól elsősorban. *A tömeghatás innen is elindulhat. A nevelők gondolata a „neveltek” gondolatává válhat. A kritikus szempontjai az olvasóban alakulhatnak tovább.* Hermannban a tudós hangadóbb az ismeretterjesztőnél. Am vonzóan logikus okfejtése és jól érvényesülő didaktikai szándéka révén könyve hatásosan kommentálható. A szerző a téma tárgyalásának megtalálta azt a középszintjét, hol a tudományos vizsgálódás módszerének lazítása nélkül — vagy itt-ott alig érzékelhető lazításával — a jelenség objektív igényű ábrázolását egybekapcsolhatta a mindennapi érdeklődésre apelláló kuriózum mozzanatok feltárásával. Például a giccs történelmi feltételeinek kialakulását e feltűnő cím alatt tárgyalja: *Napoleon megteremtí a giccset.* Ezt olvasva két dologra lesz egyszerre kíváncsi az ember. Napoleonra, a zseniális történelmi személyiségre, aki egyben a giccs atyja is, és a giccs objektív történelmi-társadalmi genezisére, amely mégis valamiféleképpen — a szerző szellemes gondolatmenete szerint — e nagy ember iszákjából bújik elő, a marsallbottal együtt. Hermann a „giccset megteremtő Napóleonnal” azonban mégsem szubjektívizálja a problémát, hanem a császár alakját jelképpé emelve *a jelenség objektív és szubjektív meghatározóit és összetevőit e jelképnévben kívánja szemléletesen érzékeltetni.* Ezt a gondolatát így summázza: „Mi teremti meg tehát a giccset? Az érzelmek felszabadulása? Az is. De nemcsak az érzelmeké; hanem a jogoké és a gazdaságé is. Attól a pillanattól kezdve lehetséges giccs, amikor minden közkatona zsebében hordja a marsallbotot. Ebben az értelemben teremtette meg Napoleon a giccset.” Hermann itt nem vét sem a történetiség, sem a dialektika ellen. Nem szubjektívizál. Am e jelkép kissé dekoratívra sikerült. Ezért rí ki elméleti okfejtésének egyébként egységes szövetéből.

Miután a giccs történelmi-társadalmi gyökérzetét feltárta, eszmei forrását és előzményeit is igyekszik megragadni. Ezt írja: „... Joggal beszélhetnénk a romantikáról mint olyan őstojásról, amelyben benne vannak a giccs elemei és az avantgardizmus elemei is.” Lehet, hogy így van. Azt hiszem azonban, hogy a történelmi kutatások erről a kérdéstről még nem mondtak el mindent. A szellemi-művészi jelenségeknek bizonyára vannak eszmei „őstojásaik”. *Vagy inkább hagyományba visszanyúló gyökérzetük?* Azt is nehéz volna kétségbe vonnunk, hogy a giccs és az avantgarde a múltban vett fel közös szellemi tápanyagokat. Am az, ami megszülette őket: *a kor valósága.* Az „őstojás” fogalom kétségtelenül érzékelteti azt a kontinuitást, amely az eszmei jelenségek síkján is érvényesül. Hermann ezt akarja ábrázolni vele, méghozzá mindig dialektikusan, *sohasem tévesztvén szem elől a teljesség, a totalitásba ágyazottság elvét.* Am van ennek a fogalomnak egy torzító jelentésmozzanata is: *forrás jelképez.* Ezért azt gondolom, hogy a *romantika* a giccs és az avantgarde elemeinek „őstojása”-ként csak nagyon feltételesen fogadható el, *különösen ha figyelembe vesszük mindkét jelenség sokágú eszmei hagyományát és bonyolult történelmi-társadalmi meghatározottságát.*

A giccs éltetője: a *giccsemler.* Hermann egyik legfontosabb fogatékosságaként a jellemhiányt nevezi meg. Nagyon valószínű, hogy a giccses hatások jellemkárosodást okoznak. Tehát ebben az értelemben e megfogalmazás pontos. A torzulás azonban nemcsak a jellemet, hanem az egész személyiséget is érintheti. Az a jelenség, amit Hermann úgy fogalmaz meg, hogy „a comme il faut uralkodni kezd az emberen”, voltaképpen nem elsősorban a jellemnek a szegényedése, hanem az egész sze-

mélyiségé. Itt már az emberi képességek és adottságok átfogóbb köre károsodik. Persze nem patológiás, hanem társadalmi értelemben. A személyiség szűkül — s természetesen a jellem is — korlátozottá, s mivel a jelenség társadalmi, nem feltétlenül kórossá, ennek lehetősége azonban nem tekinthető kizártnak. Bálint György a harmincas évek elején nyílt levelet írt Kovács úrhoz a korszak veszélyesen előretörő típusához. Sorait így fejezi be: „Ön, Kovács úr, persze nem szereti, ha ez a téma szóba kerül. Kellemetlen Önnek sok szempontból, ez érthető is. Csak az nem érthető, hogy nagyban fogyaszt mindent: cigányzenét és dzsesszbendet, benzint és parfümöt, pezsgőt, halászlét, teniszlabdát, teccsakupáljadányit, tevevanegypúpút, szervuszkerlekalásant és nazágsonédesegvezéremet, kezdő szubrettjelöltet, intimpistát, záróra-meghosszabbítást” stb. Ugyancsak e kor társadalmának a giccsember típusa — csak a másik pólusról — Kosztolányi Dezső *Közéleti kitűnősége*. Róla csak ennyit: „Olvasgat is. Főképp miniszterek és bárgyú hadvezérek vallomását, sosem regényt vagy verseket, csak azt, ami »komoly« és magvas.” Ha ezeket a szemelvényeket alaposan elemezzük, a giccses személyiségbeszűkülés — Hermann által jellemzett — egy másik sajátosságát is felismerhetjük: a közvetlen ok-okozatiságra alapozó gondolkodást, a valóságos összefüggéseket eltorzító reduktív logikát.

A *giccs fenomenológiája* cím alatt vizsgált kérdések közül csak néhányat említettünk meg. Hermann a giccs létrejöttét összefüggésbe hozza a Walter Benjámín által emlegetett *aura* szétfoszlásával. Az így támadt űrt — a giccs áthidalandó — álaurát hoz létre. A giccs alkotójára és befogadjára egyaránt jellemző, hogy megreked a *szemlélet fokán, képtelen igazán mélyen gondolkodni és érezni, lényeges összefüggéseket felismerni*. Az egzotikus érdeklődés és látásmód — különösen, ha kizárólagosan érvényesül — szintén a giccsember sajátossága. Az ilyenféle tájékozódás mindig megkerül, átugrik valamit, igénytelenségből vagy kényelemből figyelmen kívül hagyja a történelmi és emberi *itt és mostot*. Gondolatilag, erkölcsileg és esztétikailag is dezertál.

Hermann könyvéből kiderül az is, hogy a giccs rendkívül „tanulékony” és „alkalmazkodó”. A giccsalkotó egyáltalán nem közömbös a művészi és társadalmi követelmények iránt. *Am ezeket lefokozza. Birál, de csak a „zsörtölődés” szintjén. Az elvezett aura helyébe „konvenciókból” pót-aurát igyekszik létrehozni*. A giccsember működésének, a giccs termelésének különösen kedvező talajává válik a fasizmus. Viszonyai között — ahogy ezt a szerző megállapítja — sikerül „az álaurát egy valóságos kollektívummá, népi vagy nemzeti kollektívummá hazudni...” A hagyományos gicccsel szemben, melyből hiányzik az igazi totalitási igény, a fasizmusban a giccs egyféle „új egészre” törekszik, melynek emberanyagát giccses demagógiával fogja egybe. Hermann a giccsnek sok olyan vonatkozását tárgyalja még, amely megérdemelné, hogy a kritika alaposabban foglalkozzék vele. Az adott keretek között sajnos csak utalni tudok ezekre a problémákra. A giccs a manipulatív korszakban; kapcsolata a tömegkommunikációs eszközökkel; giccs és sematizmus stb.

A szerző a gicccset eddig az általános emberi gyakorlat és magatartás jelenségeként vizsgálta elsősorban. Am közben állandóan mérlegel esztétikailag is. Ebből a szempontból a legjelentősebb a *giccs* és *katarzis* fogalmak „szembesítése”. A giccs legfőbb célja efemer emberi igények kielégítése. Ezért már eleve nem lehet kataritikus szándéka. Mivel a dolgoknak és az emberi léleknek is csak a felszínére apellál: *művészi eszközei és lehetőségei sem elégségesek kataritikus hatás előidőzésére*. A giccsszerző sohasem lényeges tartalmakat és érdekes egyéniségeket lát. Az izgatót, a lebilincselőt a mesében, a cselekményben, az élet külső fordulataiban keresi. Hermann a giccses irodalmi tevékenységre különösen jellemzőnek tartja: „...megte-remteni magát a mesét...” Jelentős alkotók mindig nagyon jól tudják, hogy melyek a kataritikus hatású irodalom eszközei és elemei. S azt is, hogyan kell a művészetnek az emberről szólni, hogy az az egész emberre vonatkozzék, tehát művészien érdekes legyen. Illyés Gyula írja Kosztolányi „miniatűrjeiről”, melyek életművének valóban csak melléktermékei: „Kosztolányi Dezsőnek ebben a munkájában az olvasó megkapja a nagy művek minden lényeges elemét: a jó megfigyelést, a művészi érzé-

keltetést, az emberi hangot, és csak a mellékesekeket fogja nélkülözni: a »történést«, a feszültséget, a keretet: mindazt, amihez nem ihlet kell, hanem szorgalom, írói képesség helyett szinte csak mérnöki tudás.»

Hermann István könyvében megfogalmazza a giccs leglényegesebb elméleti-esztétikai problémáit. S a válaszokat is igyekszik megtalálni. Érvei a legtöbb ponton meggyőzőek. Témáját a marxista tudós eszmei és gondolati biztonságával és fölényével tárgyalja. Talán egyetlen nagy — alig érintett — nyitott kérdése maradt: a „szocialista giccs” vagy pontosabban fogalmazva: a giccs helyzete a szocialista társadalomban. Ezt azonban nem tartom műve fogyatékosának. Gondolatmenetéből ugyanis az derül ki, hogy a giccset sajátosan a polgári társadalom jelenségének tekinti. Természetes tehát, hogy elsősorban azokat a feltételeket és körülményeket vizsgálja, amelyek eredeti létrehozói a giccsnek. S újratermelődésének „élettani törvényé”-ről is csak azt állapíthatta meg — tudományos hitelességgel —, hogy a polgári valóság talajába mélyen beágyazott. Ennek nem mond ellent az sem, hogy a giccses tendenciák az utóbbi időben a mi viszonyaink között is megerősödtek. *Ami nem a giccs „örök szükséglet” jellegét bizonyítja, hanem a befogadására hajlamosító tényezők jelenlétét.* Ezeket elmarasztalóan meg is szoktuk nevezni, a legfőbb bűnbakként emlegetvén a kultúrpolitikát, a kritikát, a tömegkommunikációs eszközöket stb. Felelősségük kétségtelenül nagy, és működésükkel kapcsolatosan valóban sok mindent felróhatunk. Ám ettől nem fognak teljesen „megjavulni”. Szocialista társadalmunkban a giccs csökevényéletét nemcsak a „fenntartott igények” s a kultúrpolitikai és kritikai tolerancia teszi lehetővé, *hanem meghatározó erővel ható, más-szférákban is érvényesülő polgári tendenciák.* Tehát a giccs elleni küzdelmünkben — a mi viszonyaink között — az ízléspallérozó és „csinosító” szándék nélkülözhetetlen. De nem elégséges. Aki gicccsel él: *régi tudatú ember, illetve bizonyos értelemben még az.* Az új tudat kialakítása pedig egy egészében megváltozó társadalomnak a műve. Minél kevesebb lesz gazdálkodásunkban, politikánk végrehajtásában, a demokrácia gyakorlásában s más lényeges tevékenységünkben a polgári elem és befolyás, tudatunk is annál igényesebb lesz. Egyre kevésbé giccsűró.

A giccs csökevényelete a mi viszonyaink között önmagában nem érthető meg. Még köze van hozzánk, mert köze van valóságunkhoz is. Összeköt múltunkkal és a jelenünkben is még mindig itt levő múlttal. Így kell tudomásul vennünk s a küzdelmet is így kell folytatnunk ellene. Frontálisan. Hermann István könyve ehhez kitűnő útmutató. (Kossuth, 1971.)

KISS LAJOS

VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: UTAK ÉS TALÁLKOZÁSOK

Egyszerű, szerény köntösben, mindössze másfél száz kisalakú lap terjedelemben jelent meg az ungvári egyetem történészprofesszorának tanulmánygyűjteménye az orosz—ukrán—magyar történelmi és irodalmi kapcsolatok néhány érdekes fejezetéről. Hirtelen és föltűnő visszhangja támadt. Könyvárusi forgalomba ugyan máig sem került, de a nálunk járt szerző behozta pár példány nyomán fölfigyelt rá, és ráirányította a szélesebb olvasóközönség figyelmét is a kritika. Frissen, a kézhezvételt követő harmadik napon terjedelmes cikkben foglalkozott vele a *Népszabadság* augusztus 18-i számában E. Fehér Pál, s nem sokkal később, még nagyobb terjedelemben, augusztus 31-én a *Magyar Nemzet* hasábjain Radó György.

Mi a magyarázata e kitűntető fogadtatásnak? Hiszen a tárgykör nem teljesen új: a főlsszabradulást követően előbb Kozocsa Sándor és Radó György bibliográfiáiból, utóbb testes gyűjteményes kötetekből, számos kutató közös munkájából s mindkét oldalról néhány egyéni úttörő (Dolmányos István, Lengyel Béla, Tardy Lajos, Pjotr Drozdov stb.) érdeméből már egyre jobban kikerekedő képet alkothattunk a magyar—orosz és a magyar—ukrán kapcsolatokról. Még olyan apró mozaikokat is